

Stanisław Korenik

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

ROZWÓJ REGIONALNY WE WSPÓŁCZESNYCH REALIACH A REKOMENDACJE DLA POLITYKI REGIONALNEJ

Streszczenie: W obecnych warunkach regiony i ich rozwój w coraz większym stopniu podlegają procesom występującym w globalizującej się gospodarce. Sam rozwój regionów staje się procesem w dużej mierze turbulentnym. Według ostatniego *World development report* pod tytułem *Reshaping economic geography* duże znaczenie w rozwoju regionów odgrywają dwa powiązane ze sobą zjawiska: koncentracja gospodarcza i integracja przestrzenna umożliwiające dyfuzję zamożności. W sytuacji polskich regionów te zjawiska niestety nie współistnieją. Wydaje się, że dobrym wytłumaczeniem rozwoju regionów są założenia teorii samoorganizacji.

Słowa kluczowe: globalizacja, integracja przestrzenna, polityka regionalna, rozwój regionalny.

Wszelka działalność człowieka ma charakter przestrzenny, gdyż jej podstawowym atrybutem jest lokalizacja w określonym miejscu. Przy tym to właśnie te miejsca stanowią jedną z determinant dobrobytu. Jest to efektem tego, że zjawiska rozwoju społeczno-gospodarczego nie zachodzą równomiernie w przestrzeni geograficznej, lecz ich impulsy (źródła) powstają w jednym konkretnym miejscu, by następnie przeniknąć do innych obszarów. Jak stwierdza Z. Chojnicki, proces rozwoju społeczno-gospodarczego nie występuje w izolacji, ale jest poprzedzany lub wręcz stanowi następstwo innych procesów zachodzących w życiu człowieka¹ mających charakter polityczny, kulturowy, geograficzny itp. Rozprzestrzenianie się tego procesu nie odbywa się w sposób równomierny w każdym kierunku. Napotykając z jednej strony różnego rodzaju bariery, obiektywne albo subiektywne, a z drugiej strony sprzyjające warunki i okoliczności, proces ten podlega znacznemu różnicowaniu w wymiarze przestrzennym. Rezultatem tego jest zróżnicowanie poziomu rozwoju poszczególnych obszarów, co przekłada się w sposób bezpośredni na poziom ży-

¹ Z. Chojnicki, *Rozwój społeczno-ekonomiczny i jego aspekty aksjologiczne*, [w:] *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, red. J. Parysek, T. Stryjakiewicz, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008, s. 24.

cia. Jak wskazują dotychczasowe doświadczenia, tempo rozwoju gospodarczego nigdy nie było jednakowe zarówno w skali regionów, kraju, jak i w przekrojach międzynarodowych. W literaturze przedmiotu i w praktyce próbuje się wypracować różnego rodzaju koncepcje (często sprzeczne) opisujące te zjawiska, a przede wszystkim wskazujące działania przeciwdziałające rozwarstwieniu poziomu życia. Ponieważ proces rozwoju regionalnego, jak podkreśla W. Kosiedowski, ma jednak wielowymiarowy, wybitnie heterogeniczny charakter, jego uchwycenie i opis jest niezmiernie trudny i prowadzi w konsekwencji do przyjmowania założeń upraszczających². Dlatego tzw. kompleksowy rozwój gospodarczy powinien – w formie zbiorczej i skoordynowanej – uwzględniać również konieczność zachowania ładu ekonomicznego, społecznego, przestrzennego, ekologicznego i lokalnego. Dopiero w odniesieniu do takiego stanu gospodarki można używać pojęcia „kompleksowy ład rozwoju”³.

Tworzenie się we współczesnych warunkach społeczeństwa informatycznego, w którym jednym z istotniejszych czynników produkcji staje się wiedza, zainicjowało głębokie zmiany we wszystkich dziedzinach życia. Według OECD występuje silna korelacja między wykorzystywaniem najnowszych technik informatycznych a wzrostem produktywności, zwiększeniem innowacyjności i rozwojem sfery B+R⁴. Zmiany tego typu obserwujemy także w skali regionów. Do podstawowych z nich należy zaliczyć przede wszystkim przyspieszenie i intensyfikację natężenia procesów rozwoju oraz towarzyszącą temu procesowi postępującą globalizację gospodarki światowej, a także zjawiska społeczne, jak np. rozwój samorządności terytorialnej. W rezultacie następuje narastanie zjawisk związanych z decentralizacją, czyli ograniczeniem roli władz państwowych w kształtowaniu procesów rozwoju regionalnego (wzrasta znaczenie polityki intraregionalnej). Duży wpływ na sytuację regionów ma także postępująca ekonomizacja przestrzeni i procesów w niej zachodzących. Coraz częściej akcentuje się, że przestrzeń stała się jednym z czynników produkcji, „i to coraz trudniejszym do uzyskania”⁵. Te zmiany w znacznym stopniu wywołują przeobrażenia poszczególnych obszarów – często przebiegające w sposób żywiołowy i nieprzewidywalny. Przekształcenia te nie tylko dotyczą zmian pozycji regionów w procesach gospodarczych zachodzących w skali gospodarki kraju czy świata, lecz także ich wewnętrznej struktury. Inną znaną cechą tych procesów jest zróżnicowanie poziomu ich występowania w poszczególnych regionach. Wywołuje to narastanie dysproporcji w poziomie rozwoju poszczególnych części kraju

² *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, red. W. Kosiedowski, TNOiK, Toruń 2001, s. 28.

³ K. Secomski, *Nowoczesne czynniki rozwoju*, [w:] *Jednolitość i różnorodność w polityce rozwoju*, red. A. Dobraczyńska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1997, s. 307-308.

⁴ T.G. Grosse, *Rozwój społeczeństwa informatycznego jako sposób na walkę z kryzysem*, „Analizy i Opinie” 2009 nr 97, lipiec, Instytut Spraw Publicznych.

⁵ *Geografia ekonomiczna*, red. K. Kuciński, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków 2009, s. 16.

czy świata. Szczególnie zwraca się uwagę na lokalność pojmowaną jako zbiór specyficznych powiązań i relacji na określonym obszarze, która staje się obecnie jednym z istotniejszych zasobów endogenicznych. W ramach tych relacji ważny staje się udział intelektualny przedstawicieli społeczności lokalnej. Lokalizacja działalności gospodarczej we współczesnych realiach gospodarczych może być dokonana wszędzie, gdzie występują odpowiednie zasoby siły roboczej i infrastrukturalne (w globalizującej się gospodarce jest to praktycznie nieskończona liczba miejsc), natomiast innowacyjność wymaga określonych, unikatowych warunków społeczno-gospodarczych⁶. Przy tym sama lokalizacja konkretnej działalności gospodarczej w krajach wysoko rozwiniętych ma mniejsze przełożenie na poziom życia niż w krajach mniej zamożnych (słabiej rozwiniętych). Dlatego (szczególnie w tych ostatnich państwach) działania związane z programowaniem lokalizacji nowych inwestycji są silnie determinowane przez zasoby naturalne oraz dotychczasowy poziom rozwoju. Nowi inwestorzy wybierają regiony bardziej rozwinięte, co przekłada się na narastanie dysproporcji przestrzennych w krajach słabo rozwiniętych.

Wzrastająca niepewność w gospodarce oznacza nie tylko trudności z przewidywaniem (zgodnie z prawem entropii), ale też nasilający się opór wobec sterowania. Eksternalizacja i sieciowość stają się jednym ze sposobów łagodzenia zmienności będącej efektem cykliczności procesów społeczno-gospodarczych i fluktuacji czy zakłóceń. Szczególnie ten przejaw zjawisk gospodarczych dotyczy dużych nowoczesnych miast, które umożliwiają trwałą elastyczność w reorganizowaniu łańcucha produkcji. Większe i różnorodnie zasoby kapitału ludzkiego, charakteryzujące obszar metropolii, stanowią swoiste zabezpieczenie dla firm na pozyskanie pracowników o odpowiednich kwalifikacjach. Do tego nowa forma organizacji produkcji w przestrzeni, tj. klastry przemysłowe, staje się podstawowym czynnikiem kształtującym innowacyjność i poziom konkurencyjności regionu. Istotne tutaj są zarówno efekty zewnętrzne, z których korzystają podmioty tworzące klastr, jak i istnienie specjalizacji w klastrze. Według Portera to nie dywersyfikacja klastrów w regionie, ale powiązania i relacje między nimi są podstawą rozwoju regionu. Badania przeprowadzone przez tego autora w gospodarce USA wskazują, że zachodzi konieczność większej decentralizacji polityki regionalnej, gdyż budowanie regionalnej innowacyjności we współczesnych warunkach jest podstawą sukcesu.

Jak podkreśla R. Domański, władze lokalne „powinny koncentrować się raczej na podwyższaniu produktywności tych klastrów, w których zakresie mają już znaczącą pozycję ekonomiczną, niż na usiłowaniu zajęcia miejsca w sieci klastrów wymarzonych przez politycznych romantyków”⁷.

⁶ R. Domański, *Modelowanie ewolucji przestrzennego zagospodarowania, zjawiska, kompetencje modele*, [w:] *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, red. J. Parysek, T. Stryjakiewicz, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008, s. 43.

⁷ R. Domański, wyd. cyt., s. 47.

W tych warunkach kartograficzna wizja zagospodarowania przestrzennego we współczesnych realiach gospodarczych staje się próbą uporządkowania turbulentnych procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w przestrzeni zarówno regionów, jak i krajów. Odnosząc się do obecnej sytuacji gospodarczej, należy podkreślić, że regresyjna faza cyklu regionalnego wywołana kryzysem finansowym może ulec wydłużeniu i nie tylko nie przejść w fazę ożywienia, ale i prowadzić do kurczenia się potencjału i zasobów danego regionu. Przy tym należy pamiętać, że praktycznie zawsze w wyniku skomplikowanych procesów zachodzących w skali gospodarki światowej występuje zjawisko lokalnej niestabilności systemów społeczno-gospodarczych.

R. Domański wyróżnia dwa rodzaje zmian regresyjnych w ewolucji regionów we współczesnych realiach gospodarczych; są to⁸:

- gwałtowne zmiany wywołane perturbacjami w gospodarce światowej, przeważnie mającymi swoje źródło w kryzysach finansowych,
- zmiany stopniowe będące konsekwencją procesów naturalnych.

Ten drugi przypadek, szczególnie charakterystyczny dla krajów o układzie relacji rdzeń-peryferie oraz znajdujących się w końcowym okresie przejścia demograficznego, musi skutkować odpowiednią strategią władz regionalnych. Strategia przez nie formułowana musi być bardziej złożona niż strategia regionów rozwijających się bez szczególnych problemów. Głównym celem takiego dokumentu powinno być zapewnienie przejścia regionu do nowego stanu gospodarki w taki sposób, aby stworzyć podstawy do normalnego funkcjonowania regionu w sytuacji zmniejszania się potencjału (zasobów).

W warunkach kryzysu procesy dywergencji mogą być wywołane przez efekty krajowe wzmocnione cechami miejskimi i stołecznymi. Ważne jest to, że zaobserwowano pewną zależność, według której wzrostowi poziomu dochodów w danym kraju towarzyszy większa koncentracja przestrzenna działalności gospodarczej⁹. W tym kontekście za bardzo interesujący można uznać Raport Banku Światowego za rok 2009 wydany w cyklu *World development report*, który nosi znamienity tytuł *Reshaping economic geography* (co oznacza: *przekształcając geografie gospodarczą*), a co może być efektem nie tylko kryzysu i wzrostu znaczenia przestrzeni w gospodarce, ale także ubiegłorocznej Nagrody Nobla przyznanej twórcy nowej geografii ekonomicznej Paulowi Krugmanowi. Podstawową tezę tego dokumentu jest stwierdzenie, że najbardziej efektywnymi przedsięwzięciami zmierzającymi do wzrostu gospodarczego są działania sprzyjające z jednej strony „naturalnej” koncentracji geograficznej działalności gospodarczej, a z drugiej strony wspomagające integrację ekonomiczną tak w skali poszczególnych gospodarek narodowych, jak i w przekroju międzynarodowym. Takie podejście wydaje się bardzo realistyczne,

⁸ Tamże, s. 50.

⁹ J. Białek, A. Oleksiuk, *Gospodarka i geopolityka. Dokąd zmierza świat?*, Difin, Warszawa 2009, s. 280.

gdyż odrzuca ostatecznie przebrzmiałą już ideę z przełomu lat 60. i 70. XX wieku o unifikacji przestrzennej, co zresztą jest słuszne, gdyż ostatecznym celem polityki gospodarczej, w tym zwłaszcza polityki regionalnej, powinno być dążenie do wzrostu dobrobytu (w tym jego przestrzennej konwergencji), a nie dążenie do równomiernego rozłożenia poziomu aktywności gospodarczej w skali zarówno regionów, jak i kraju. Oczywiście teza postawiona przez autorów zrywa z prostym założeniem, że aktywność gospodarcza w danym miejscu przekłada się na zamożność danej społeczności lokalnej. Potwierdzeniem tego mogą być przykłady zarówno pozytywne, jak i negatywne; szczególnie istotne wydają się w tej materii doświadczenia krajów skandynawskich. Przy tym dominuje pogląd, że dotychczasowe doświadczenia z dekoncentracją działalności w przestrzeni nie przekładały się na oczekiwany wzrost gospodarczy, a tym samym na obniżenie ubóstwa. Jak stwierdzają autorzy, w ramach gospodarki naturalna jest dążność do faworyzowania jednych miejsc względem innych, a w takim razie przeciwdziałanie tym tendencjom jest równoznaczne z hamowaniem dobrobytu. Wspomniany raport należy ujmować całościowo, a postawiona teza jest tylko jedną z wielu. Żeby można było mówić o kompleksowości jego zapisów, należy pamiętać o integracji gospodarczo-przestrzennej, która sprzyja mobilności ludzi, produktów i idei i wręcz ją inicjuje. Podstawą kształtowania dobrobytu w miejscach nieobjętych wzmożoną aktywnością gospodarczą jest odpowiednia infrastruktura instytucjonalna (szkolnictwo, sprawna administracja publiczna, opieka zdrowotna, ale też kanalizacja, infrastruktura drogowa itp.), a przede wszystkim *connective infrastructure* (infrastruktura łącząca), która ma służyć większej dyfuzji przestrzennej (dystrybucji) – korzyści wynikającej właśnie z koncentracji aktywności gospodarczej w wybranych miejscach. Odnosząc się do podstawowego założenia tego dokumentu, można w nim znaleźć wątki nawiązujące do klasycznej już teorii, którą opracował francuski ekonomista F. Perroux. W latach 50. po raz pierwszy użył on pojęcia „bieguny wzrostu” (*pôle de croissance*)¹⁰ wyjaśniającego mechanizm wzrostu gospodarczego i miejsca, jakie zajmuje w nim postęp (w tym także innowacja) oraz same zjawisko rozwoju. Oddziaływanie ośrodków motorycznych, czyli bieguna, może przebiegać pobudzająco, indukując, lub hamująco na rozwój całej gospodarki. Przy tym impulsy oddziaływania tego nowego bieguna wzrostu dotyczą rozprzestrzeniania się przez odpowiednią infrastrukturę (określaną mianem *spatially blind institutions*) efektów dobrobytu, ale niekoniecznie aktywności gospodarczej. Reasumując, długookresowa konwergencja standardów życia jest możliwa do pogodzenia z dywergencją działalności gospodarczej pod warunkiem szerokiej integracji przestrzennej zarówno w skali krajów, jak i w ujęciu międzynarodowym. Takie podejście wynika z faktu, że dobrobyt nie pojawia się równocześnie w skali całego regionu czy kraju, ale ma swoje konkretne umiejscowienie w przestrzeni. Dlatego

¹⁰ F. Perroux, *Note sur la notion de „Pole de Croissance”*, „Economie Appliquée” 1955, t. 8, nr 1-2.

autorzy wspomnianego dokumentu wskazują na trzy wymiary współczesnego rozwoju społeczno-gospodarczego realizowanego w dobie kryzysu, tj.:

- nierówność terytorialną – współczesna aktywność gospodarcza podlega ścisłej koncentracji przestrzennej w wybranych miejscach,
- sprzężenie zwrotne – koncentracja działalności gospodarczej musi być kompatybilna z konwergencją poziomu konsumpcji (zamożności),
- efekt sąsiedztwa (*neighbourhood effect*) – powiązany jest z koniecznością realizacji integracji przestrzennej, która skutkuje długookresową konwergencją korzyści w przestrzeni.

Według autorów raportu tylko odpowiednie uwzględnienie tych trzech zjawisk w ramach polityki gospodarczej (regionalnej) będzie skutkowało osiągnięciem odpowiedniego wzrostu społeczno-gospodarczego przekładającego się na satysfakcjonujący poziom życia całej społeczności danej jednostki terytorialnej.

Odnosząc te ustalenia do naszych realiów gospodarczych, można stwierdzić, że tylko pierwszy wymiar ma miejsce, natomiast jak podkreślają J. Białek i A. Oleksiuk, obserwując rozwarstwienie terytorialne dochodów, nie można mówić o występowaniu sprzężenia zwrotnego¹¹. Z kolei R. Domański wskazuje, że jedną z przyczyn problemów w gospodarce regionu w realiach naszego kraju, jak wskazują empiryczne badania, są efekty sąsiedztwa regionalnego¹². W świetle tych uwag oraz statystyki regionalnej należy dążyć do jak najszybszego wypracowania w ramach polityki regionalnej rozwiązań dążących do pełnej integracji przestrzennej polskich regionów. Koncentracja wyłącznie na środkach unijnych nie wydaje się właściwą podstawą polityki regionalnej, co prawda, przynosi określone zmiany w wybranych elementach infrastruktury, ale nie ma wymiaru systemowego i nie przyczynia się do rozwiązania podstawowej kwestii, jak w przyszłości będą funkcjonować nasze regiony bez środków zewnętrznych.

W wyjaśnianiu współczesnych zjawisk zachodzących w regionach dużą rolę przypisuje się także pojęciu wzrastających przychodów oraz powiązanim z nimi efektom zewnętrznym, innowacji, kapitałom wiedzy. Związane jest to z tym, że w regionach wysoko rozwiniętych obserwuje się odmienny mechanizm rozwojowy niż w regionach słabo rozwiniętych. W regionach słabo rozwiniętych obowiązuje prawo zmniejszających się przychodów od kapitału łącznego. W regionach wysoko rozwiniętych występuje zjawisko dematerializacji czynników produkcji przez znaczny wzrost wiedzy, co prowadzi do tego, że kapitał wiedzy oraz mechanizm samowzmacniania przez sprzężenia zwrotne prowadzą do zwiększania się kapitału łącznego, który z kolei prowadzi do występowania zjawiska wzrastających przychodów (korzyści płynące z wiedzy niwelują zmniejszanie się przychodów kapitału fizycznego).

¹¹ J. Białek, A. Oleksiuk, wyd. cyt., s. 282.

¹² R. Domański, wyd. cyt., s. 55.

Podsumowując powyższe rozważania, można zauważyć, że w rozwiązywaniu skomplikowanych kwestii dotyczących procesu rozwoju regionalnego we współczesnych niestabilnych warunkach przydatna może być teoria samoorganizacji. Według założeń tej teorii chaotyczne wahania odgrywają w rozwoju układów lokalnych istotną rolę, gdyż prowadzą do zwiększenia nowych możliwości oraz rozszerzają przestrzeń mikroróżnorodności działań. W efekcie dokonują się zmiany w strukturze systemu przez jej rozwój, co skutkuje zwiększeniem jej różnorodności i nabyciem nowych cech. Aby procesy samoorganizacji zachodziły w danym układzie przestrzennym, muszą być spełnione trzy warunki:

- musi on być otwarty,
- musi zachodzić wymiana obustronna, ciągła zasobów materialnych i niematerialnych z otoczeniem,
- struktura układu ma mieć postać równań nieliniowych (w wypadku liniowych w procesie rozwoju następuje odtwarzanie dotychczasowej swojej struktury).

Układy równań nieliniowych mogą mieć wielorakie rozwiązania, co powoduje chaotyczność przekształceń zachodzących w strukturach przestrzennych. Zmiany zachodzące w systemach gospodarczych miast i regionów w świetle założeń teorii samoorganizacji są „sekwencją niestabilności, chaosu, samoorganizacji i przejść fazowych”¹³. Osiągnięcie nowych realiów w ramach rozwoju społeczno-gospodarczego jest procesem nieodwracalnym, który wytwarza nową strukturę. Zmiany te mają przede wszystkim charakter jakościowy, w efekcie nowa struktura ukształtowana w wyniku rozwoju cywilizacyjnego ma inne właściwości niż struktura wcześniejsza.

Literatura

- Białek J., Oleksiuk A., *Gospodarka i geopolityka. Dokąd zmierza świat?*, Difin, Warszawa 2009.
- Chojnicki Z., *Rozwój społeczno-ekonomiczny i jego aspekty aksjologiczne*, [w:] *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, red. J. Parysek, T. Stryjakiewicz, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008.
- Domański R., *Modelowanie ewolucji przestrzennego zagospodarowania, zjawiska, kompetencje modele*, [w:] *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, red. J. Parysek, T. Stryjakiewicz, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008.
- Geografia ekonomiczna*, red. K. Kuciński, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków 2009.
- Grosse T.G., *Rozwój społeczeństwa informatycznego jako sposób na walkę z kryzysem*, „Analizy i Opinie” 2009 nr 97, lipiec, Instytut Spraw Publicznych.
- Perroux F., *Note sur la notion de „Pole de Croissance”*, „Economie Appliquée” 1955, t. 8, nr 1-2.
- Secomski K., *Nowoczesne czynniki rozwoju*, [w:] *Jednolitość i różnorodność w polityce rozwoju*, red. A. Dobraczyńska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1997.
- Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, red. W. Kosiedowski, TNOiK, Toruń 2001.

¹³ Tamże, s. 59.

REGIONAL DEVELOPMENT IN CONTEMPORARY REALITIES AND RECOMMENDATIONS FOR REGIONAL POLICY

Summary: In modern conditions regions and their development are to a greater and greater degree are subject to processes occurring in global economy. The development of regions becomes a turbulent process in large measure. According to the latest *World development report* titled *Reshaping economic geography* two connected with each other phenomena of economic concentration and spatial integration which allow diffusion of wealth play a significant role in regions' development. These phenomena do not coexist in Polish regions' situation. As seen, that good explanation of development of modern regions is the foundations of theory of self-organization.